

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69

Telefon dyżurny: 21-34-34

ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telex: 816-436

BD/162/17/88

POLACY O ZMIANACH W ZSRR

Maj 1988 r.

Co dzieje się w ZSRR, do czego dąży kierownictwo tego kraju, co chce osiągnąć przez swoje działania, czy można spodziewać się trwałych efektów, co ogranicza, hamuje przemiany, co pierestrojka może przynieść Polsce i Polakom, co może przynieść światu? Jaki jest stosunek Polaków do Gorbaczowa i prowadzonej przez niego polityki wewnętrznej i międzynarodowej? Zacieśniać czy ograniczać współpracę gospodarczą z ZSRR? Pozostać w Układzie Warszawskim czy wystąpić? Czy Polacy lubią ZSRR?

Wszystkie te problemy CBOS poddał pod osąd Polaków w badaniach sondażowych prowadzonych w okresie trzech ostatnich lat¹ od momentu wyboru Michaiła Gorbaczowa na stanowisko sekretarza generalnego KC KPZR. Początkowo pytania dotyczyły ogólnych konsekwencji tego wyboru, później zaś coraz bardziej szczegółowych ocen stanu zaawansowania przebudowy.

1. Polacy o Gorbaczowie

W marcu 1985 roku, w kilka dni po wyborze M. Gorbaczowa na stanowisko sekretarza generalnego KC KPZR rokowania Polaków dotyczące następstw tego faktu były dość wstrzemięźliwe. Blisko 42% badanych było zdania, że nic się nie zmieni, 1/4 spodziewała się zmian na lepsze, prawie 5% obawiało się zmian na gorsze, a pozostałe 30% powstrzymało się od wypowiedzi w tej sprawie. W trzy lata później, w lutym '88, gdy ponownie wróciliśmy do tego problemu, prosząc o ocenę następstw dotychczasowej działalności M. Gorbaczowa, zmiany opinii były bardzo wyraźne. Blisko 70% respondentów uważało, że sytuacja w ZSRR uległa poprawie, 6% - że nic się nie zmieniło, niecały procent (0,9) mówił o pogorszeniu, jedna czwarta powstrzymała się od oceny (tab.1 aneksu). Można zatem powiedzieć, że 3-letni okres aktywności politycznej przywódcy radzieckiego został przez większość Polaków oceniony zdecydowanie pozytywnie, rzeczywistość okazała się znacznie lepsza niż przewidywano.

---

¹ Badania, których wyniki omówiono w opracowaniu, zrealizowano: siedem na ogólnopolskich próbach dorosłej ludności (po 1500 osób), jedno na 500-osobowej reprezentacji dorosłych mieszkańców Warszawy w okresie marzec '85 - luty '88.

O zmianie stosunku Polaków do osoby M.Gorbaczowa świadczy także wyraźny wzrost odsetka deklarujących sympatię wobec niego - między grudniem '85 a październikiem '87 prawie o 23% (tab.1).Więcej sympatyków (z listy 16 przywódców) ma jedynie Jan Paweł II.

Tabela 1

w procentach

Deklarowany stosunek do M. Gorbaczowa	X '87	VIII '87	X '86	XII '85
Sympatia	76,2	67,2	54,2	53,5
Brak sympatii	6,3	6,4	8,5	7,8

Także w sondażowym plebiscycie na najwybitniejszego przywódcę politycznego roku 1987 zdecydowane pierwszeństwo przypisano M.Gorbaczowowi. Na dalszych miejscach ze znacznie mniejszym odsetkiem wskazań znalazł się Jan Paweł II i R.Reagan. Większość Polaków (54%) określa się jako zwolennicy jego polityki, przeciwników jest bardzo niewiele (1,4%), pozostali wykazują obojętność bądź brak zainteresowania (szczegółowe dane w tab.2 aneksu).

2. Polacy o pierestrojce

O przeobrażenia zachodzące w Związku Radzieckim pytaliśmy dwukrotnie: w kwietniu '87 i lutym '88. W pierwszym z tych badań nurtowało nas głównie, co Polacy o nich wiedzą i czy ich to interesuje oraz jaki mają emocjonalny stosunek do przebudowy. Była to zatem głównie rejestracja społecznych reakcji na hasło "przemiany w ZSRR". Po roku pytaliśmy nie tylko o przejawy zmian, ale także o hamulce i ograniczenia, stopień zaawansowania przemian i sposób ich oddziaływania na sytuację w Polsce.

Porównanie danych z obu badań wykazuje znaczną stabilność ocen skali i efektywności działań reformatorskich określanych jako pierestrojka. W kwietniu '87 około 47% badanych wyraziło przekonanie, że zmiany w ZSRR są duże i doprowadzą do gruntownej przebudowy, 18% uważało, że są za powierzchowne, aby to było możliwe, nie wyzwolą energii ludzi, prawie 1/3 nie miała zdania

w tej sprawie. Choć generalnie w ciągu roku oceny nie uległy większym zmianom, widoczne są jednak pewne symptomy słabnięcia wiary w efektywność przebudowy - o 3% zmniejszyła się liczebność ocen pozytywnych, o 4 wzrósł odsetek ocen negatywnych (tab.3 ankesu).

Gruntowność przemian najczęściej dostrzegają ludzie wykształceni, pracownicy umysłowi, inteligencja i prywatna inicjatywa - robotnicy są znacznie bardziej wstrzemięźliwi w ocenach. O sukcesie pierestrojki także częściej są przekonani członkowie partii, mieszkańcy miast i zainteresowani polityką. Odnotować należy jednak fakt, że po roku entuzjazm wymienionych grup najbardziej osłabł. Choć w dalszym ciągu w porównaniu z innymi częściej deklarują pozytywne oceny, to wśród osób z wyższym wykształceniem zmniejszył się z 73 do 56 odsetek przeświadczonych, że zmiany są duże i doprowadzą do gruntownej przebudowy, a wśród uważnie obserwujących życie polityczne - z 74 do 61.

Odpowiedzi badanych na pytania otwarte zadane w obu sondażach już na pierwszy rzut oka różnią się ładunkiem emocjonalnym. Nadal dominuje zadowolenie, życzliwość i poparcie dla pierestrojki, ale miejsce entuzjazmu i aplauzu zajęła głębsza refleksja. Dostrzega się zarówno aktywa, jak i pasywa procesu przemian w ZSRR. W ankiecie z 1987 roku znaczny odsetek stanowiły wypowiedzi hasłowe i ogólnikowe. Mówiono, że jest przebudowa, odwilż, odnowa, coś się dzieje, coś zmienia, ale tak naprawdę to tylko nieliczni wiedzieli dokładnie, na czym to polega. Niezależnie od posiadanej wiedzy na temat przeobrażeń w ZSRR blisko 53% badanych w swoich wypowiedziach używało zwrotów i określeń świadczących o akceptacji tego, co się tam dzieje, 7,5% odnosiło się do zmian z dezaprobatą, mówiło o ich fikcyjności i pozorności, przypisując negatywne intencje władzy. Około 11% deklarowało obojętność.

W odpowiedzi na pytanie o to, co gwarantuje gruntowną przebudowę, sukcesy, w 1988 roku wskazywano najczęściej na osobowość Michała Gorbaczowa (tab.2): *"To mądry, konsekwentny, zdecydowany polityk, człowiek, który wie, czego chce, pierestrojka to jego zasługa i on doprowadzi ją do końca", "Wydaje się, że Gorbaczow całkiem inaczej myśli niż*

Tabela 2

w procentach

Efekty, dokonania pierestrojki jako gwarancja gruntownej przebudowy	Wskazania
SFERA POLITYKI	29,0
Osobowość Michaiła Gorbaczowa - konsekwencja, mądrość, zdecydowanie, odwaga polityczna przywódcy radzieckiego	18,6
Demokratyzacja życia w ZSRR - jawność, "głasnost", tolerancja polityczna	13,8
Polityka społeczno-gospodarcza, nowy kształt polityki, zmiana sposobu rządzenia i zarządzania krajem	8,7
Polityka kadrowa - zmiany personalne na różnych szczeblach władzy, odmłodzenie kadr w partii i rządzie, czystka	4,9
Polityka zagraniczna - otwarcie na świat, redukcja zbrojeń, aktywność ZSRR na arenie międzynarodowej	5,8
Liczenie się ze społeczeństwem, udział społeczeństwa w zarządzaniu krajem	2,5
Konsekwencja władzy w realizacji założeń programu przebudowy, zmiany zainicjowała władza	2,2
SFERA GOSPODARKI	6,2
Reforma gospodarcza, samodzielność, samorządność przedsiębiorstw, wzrost produkcji	5,8
Rozwój prywatnej inicjatywy	2,8
Ograniczenie administracji, walka z biurokracją	1,1
SFERA STOSUNKÓW I ZACHOWAŃ SPOŁECZNYCH	8,8
Wyzwolenie społecznej inicjatywy, zapał, entuzjizm, poparcie społeczeństwa dla zmian	4,6
Poprawa warunków życia ludzi, wzrost stopy życiowej	3,4
Zmiana sposobu myślenia, mentalności, świadomości wielu ludzi, społeczeństwa	2,9
Wzrost dyscypliny społecznej, dyscypliny pracy, likwidacja alkoholizmu, brakoróbstwa	2,7
Kary za nadużycia, rozliczanie winnych nadużyć	2,0
WYPOWIEDZI OGÓLNIKOWE	10,0
Dużo, wiele się zmienia, dotychczasowe dokonania	7,5
To, co piszą w prasie i mówią w radiu, telewizji	2,5

Uwaga - W tabelach 2-4 ogół wypowiedzi podzielono na grupy, a w ich obrębie wymieniono szczegółowe problemy. Odsetki podane przy każdej z grup nie są sumą wskazań na poszczególne problemy, gdyż badani mogli wymienić więcej niż jeden problem w danej grupie.

jego poprzednicy. To jest energiczny, odważny facet, który chce wyzwolić naród ze strachu i beznadziejności, chce dogonić Zachód nie w zbrojeniach, ale w poziomie życia obywateli, chce im dać prawdziwą wolność", "W krótkim czasie Gorbaczow dokonał wiele. To pokazuje, że jest to człowiek zdecydowany, konsekwentny i odważny, a to daje nadzieję, że uda się dokonać trwałych i głębokich przemian", "Gorbaczow wyegzekwuje do końca realizację pierestrojki, jeśli będzie długo żył, to wszystko się zmieni".

Konkretne efekty przemian Polacy dostrzegają w wielu sferach życia, przede wszystkim jednak w polityce, rządziej w gospodarce i sferze stosunków i zachowań społecznych.

W sferze politycznej poza osobowością M.Gorbaczowa najczęściej wskazywano na demokratyzację rozumianą jako jawność i otwartość życia: "Ujawnia się wiele faktów z przeszłości, można otwarcie mówić i pisać o wielu problemach, ludzie mogą chodzić do kościoła, swobodnie poruszać się po kraju, wyjeżdżać za granicę", "Odkryto wszystkie brudy, zrobiono się większe pranie, większa demokracja i swoboda, mówienie prawdy", "Liberalizacja, odkłamanie środków masowego przekazu, przyznanie się do błędów w przeszłości", "Ludzie uzyskują wreszcie swobody, o których nie tak dawno jeszcze nawet myśleć im nie było wolno". Przejaw demokratyzacji to także większy udział obywateli w zarządzaniu krajem: "Zaczynają się liczyć ze zdaniem narodu", "Społeczeństwo ma większy wpływ na to, co dzieje się w kraju, o wielu rzeczach ludzie zaczynają decydować sami, władza pyta ludzi o ich zdanie".

Zauważalny efekt pierestrojki to zmiana całokształtu polityki prowadzonej przez ZSRR, zarówno wewnętrznej, jak i międzynarodowej. W polityce zagranicznej dostrzega się elastyczność w rokowaniach rozbrojeniowych i dążenie do likwidacji broni jądrowej, także ogólnie większą otwartość na Zachód. W wewnętrznej, społeczno-gospodarczej - głównie zmianę mechanizmów zarządzania w skali makro: "Z ogólnej zmiany polityki - całego kierownictwa. Bardziej są otwarci na Zachód. Chcą dużo zmienić i zrobić to szybko", "Atrakcyjny program w polityce zagranicznej i wewnętrznej, zmiany dotychczasowych struktur zarządzania i myślenia, uelastycznienie życia politycznego (rokowania z Zachodem) i gospodarczego (ekonomiczne zarządzanie)", "Nowe metody prowadzenia polityki społeczno-gospodarczej".

Dostrzega się także znaczny ruch w polityce kadrowej: *"Są sensowne i widoczne zmiany na stanowiskach", "Wysłano na emerytury starych przywódców, którzy tylko utrudniali życie, są nowi, młodzi, inaczej myślący ludzie, oni mogą wiele zmienić", "Ludzi nie wywiązujących się ze swoich obowiązków zwalnia się, zdecydowanie tępi się przekupstwo i łapownictwo osób na stanowiskach"*.

Zmiany widać również w gospodarce, choć badani najczęściej porządkowali na hasłowym ich określeniu - "reforma gospodarcza", akcentowano jedynie pojawienie się prywatnej inicjatywy i spółek z kapitałem zagranicznym.

W sferze stosunków i zachowań społecznych obserwuje się wyzwolenie społecznej inicjatywy, entuzjazm i zapał społeczeństwa. Zachodzą równocześnie przeobrażenia w świadomości, zmienia się sposób myślenia, mentalność radzieckiego społeczeństwa. Z drugiej strony wzrasta dyscyplina społeczna, co znajduje wyraz zarówno w pozytywnej zmianie stosunku do pracy, jak i zmniejszeniu się patologii społecznych: alkoholizmu, narkomanii, spekulacji, przestępczości. Wskazywano także na wzrost stopy życiowej, poprawę warunków życia ludzi. Typowe były tu wypowiedzi: *"Wyzwolenie dużej energii i zapału w narodzie. Wszyscy uwierzyli, że można robić więcej i lepiej, że dzięki temu będzie im żyło się znacznie lepiej", "Ludzie chcą pracować, zaczynają inaczej myśleć, przestali się bać, chcą zmian i wierzą, że wszystko się zmieni", "Teraz ludzie w ZSRR dostali bodziec do pracy, łatwiej oddychają, mniej piją i kradną, widać ożywienie, lepiej im się żyje"*.

Z analizy zarówno treści wypowiedzi badanych, jak i częstotliwości wskazań na konkretne sfery przeobrażeń będących efektem przebudowy wynika, że Polacy postrzegają pierestrojkę przede wszystkim jako działania "góry" władz, głównie w sferze politycznej, znacznie rzadziej utożsamia się ją z aktywnością, z inicjatywą radzieckiego społeczeństwa, najrzadziej dostrzega się zmiany w gospodarce.

3. Co zdaniem Polaków ogranicza, hamuje przebudowę?

Odpowiedź na to pytanie nie jest, jak przypuszczano, prostym wskazaniem, kto jest za, a kto przeciw, choć i takich się wymienia (tab.3). Badani postrzegają sytuację jako znacznie

Tabela 3

Kto i co ogranicza, hamuje przebudowę?		
Władza 19,0%	Społeczeństwo 14,0%	Opozycja, przeciwnicy 6,0%
Świadomość 26,0%	Utrudnienia obiektywne 10,5%	Powierzchność zmian 19,0%
Mentalność, sposób myślenia, przyzwyczajenia, nawyki: - społeczeństwa - 9,9% - władzy - 9,5% - ogólnie - 8,5%	Zacofanie gospodar- cze - 4,9% Istota ustroju socjalistycz- nego - 5,3% Państwo wielonarodowościowe - 2,0%	Polityka kadro- wa - 12,9% Biurokracja, system instytucjonalny - 4,9% System zarządzania i kierowania pań- stwem - 2,9%
Lęk, obawa, zastra- szenie społeczeń- stwa - 4,3%	Wydatki na zbroje- nia - 1,0%	Brak pełnej demokra- tyzacji - 1,6%
Brak społecznego entuzjazmu, po- parcia dla pro- gramu przebudowy - 1,0%		Przebudowa to pozory, propaganda - 1,2%
Nic nie hamuje, ogranicza procesu przebudowy - 2,0%		
Trudno powiedzieć - 26%		

bardziej złożoną. Przede wszystkim zwracają uwagę na bariery tkwiące w sferze świadomości i to zarówno władzy, jak i społeczeństwa. Istotne, ich zdaniem, są także pewne utrudnienia obiektywne, wynikające z obecnego stanu gospodarki, specyfiki państwa wielonarodowościowego i ustroju socjalistycznego. Trzeci rodzaj ograniczeń to tempo i zakres dotychczasowych dokonań przebudowy. Mówiąc, kto jest przeciw, prawie równie często wskazują na władzę i społeczeństwo, posługują się także ogólnym określeniem "opozycja".

Świadomościowe bariery to - jak określali badani - sposób myślenia, mentalność, nawyki i przyzwyczajenia: "Ciągający się za

ludźmi ogon starego myślenia", "Stary typ myślenia na rozkaz, z góry według wytycznych", "Trudno zmienić stare nawyki i to zarówno władzy, jak i społeczeństwa", "Trzeba odpowiednio długiego czasu, aby przekształcić psychikę oraz sposób myślenia i działania całego społeczeństwa", "Stalinizm i brak zaufania do drugiego człowieka jest tak zakorzeniony w świadomości społecznej, że ludzie jeszcze nie wierzą, że może być inaczej, lęk i brak wiary w stabilność polityki Gorbaczowa", "Stara kadra kierownicza nie umie myśleć i działać po nowemu, trudno będzie zmienić ich przyzwyczajenia, nawyki, pokonać konserwatyzm".

Mówiąc o niedostatecznym tempie i zakresie przeprowadzanych zmian, badani mieli na uwadze przede wszystkim politykę kadrową: *"Zbyt wielu ludzi ze starej ekipy pozostało przy władzy", "Stara Gwardia powinna odejść, inaczej nie ma co mówić o nowych porządkach", "W centrum paru ludzi zmieniono, w republikach wszyscy pozostali", "Trzeba więcej, nowych, młodych ludzi, myślących inaczej, na razie zrobiono w tej sprawie bardzo mało".*

Niewystarczające są również zmiany w systemie zarządzania i kierowania państwem. Centralizm, monopolizacja przedsiębiorstw, brak rachunku ekonomicznego w gospodarce, biurokracja i skostniały system instytucjonalny znacznie hamują proces przebudowy. Zwracano też uwagę na brak pełnej demokratyzacji. Zdaniem niektórych reformy może hamować także zbyt szybkie tempo i skala zmian.

Wśród obiektywnych utrudnień pierestrojki wymieniano takie, jak zacofanie gospodarcze i cywilizacyjne ZSRR, przestarzałe technologie i struktura przemysłu oraz specyfika państwa wielonarodowościowego, zróżnicowanie etniczne obywateli i wielkość terytorium. Są także i tacy, którzy uważają, że przebudowę hamuje socjalizm, jego niereformowalność.

Zatem bariery i hamulce pierestrojki, zdaniem badanych, to przede wszystkim świadomość, nawyki, przyzwyczajenia, spuścizna starego. Dotychczasowe zmiany w wielu dziedzinach ocenia się jako zbyt powierzchowne, a działania władzy jako mało radykalne. Aby to wszystko pokonać, aby zapanowało nowe, trzeba czasu i konsekwencji w działaniu, przy tym zmienić i uczyć musi się tak samo władza, jak i społeczeństwo.

4. Co pierestrojka może przynieść Polsce i Polakom?

Na tak postawione pytanie 40% badanych odpowiedziało, że korzyści, 7% - straty, zdaniem 21% pierestrojka nie będzie miała wpływu na sytuację w Polsce, blisko 30% powstrzymało się od wyrażenia jednoznacznego stanowiska w tej sprawie (tab.4).

Tabela 4

Co pierestrojka może przynieść Polsce i Polakom?		
Korzyści - 40%	Straty - 7%	Nic, niewiele - 21%
<u>Ogólne</u>		
Jeśli poprawi się, zmieni coś w ZSRR, to i w Polsce będzie lepiej, to system naczyń połączonych - 11,7%	Nic dobrego, naszym kosztem będą się reformować - 3,9%	Nic, niewiele, to są ich wewnętrzne sprawy, my musimy reformować się sami - 19,3%
Wzorzec do naśladowania, możemy się od nich uczyć, korzystać z ich wzorów - 6,1%	Pogorszenie sytuacji gospodarczej, wyższe ceny, inflacja - 1,3%	Pierestrojka miała swój początek w Polsce - 0,6%
<u>Polityczne</u>		
Większa swoboda działania polskich władz, mniejsza ingerencja w wewnętrzne sprawy Polski - 4,3%	Pogorszenie warunków życia społeczeństwa - 1,1%	Pierestrojka to pozory - 0,6%
Większa demokratyzacja życia w Polsce - 2,7%	Będziemy musieli im więcej dawać - 0,9%	
Zrozumienie, lepszy klimat dla działań reformatorskich w Polsce - 2,2%	Wzrost ingerencji w wewnętrzne sprawy Polski - 0,6%	
<u>Gospodarcze</u>		
Opłacalność współpracy i wymiany gospodarczej - 7,8%	Zahamowanie procesu demokratyzacji - 0,3%	
Poprawa sytuacji, ożywienie gospodarki, przyspieszenie wychodzenia z kryzysu - 5,0%		
<u>Społeczno-ludzkie</u>		
Zmiana stosunku Polaków do Rosjan i Rosjan do Polaków - 3,2%		
Ujawnienie białych plam w historii obu narodów - 2,3%		
Szersza wymiana turystyczna - 2,3%		
Trudno powiedzieć - 26,5%		

Mówiąc o korzyściach ogólnie, przede wszystkim wskazywano na działanie mechanizmu naczyń połączonych: *"Jeśli tam będzie lepiej, to i u nas się poprawi, będzie lepiej we wszystkich krajach socjalistycznych"* lub postulowano wykorzystywanie radzieckich doświadczeń w Polsce: *"To powinien być wzór, jak u nas przeprowadzać reformy"*, akcentując konsekwencję i stanowczość postępowania Gorbaczowa zarówno wobec poczynań kierownictwa, jak i działań dyscyplinujących społeczeństwo. W wypowiedziach szczegółowych badani zwracali uwagę na pozytywne oddziaływanie pierestrojki w trzech sferach: gospodarczej, politycznej i społeczno-ludzkiej. W sferze gospodarczej oczekuje się unormowania współpracy poprzez jej oparcie na zdrowych zasadach ekonomicznych, tak aby stała się opłacalna dla obu stron, oraz poprawy sytuacji w naszym kraju, co przyspieszy proces wychodzenia z kryzysu gospodarczego. W sferze politycznej przejawia się nadzieję na zapewnienie naszym władzom większej swobody działania, ograniczenie ingerencji ZSRR w wewnętrzne sprawy Polski, większe zrozumienie dla naszych działań reformatorskich oraz na wzrost demokratyzacji życia w Polsce. W sferze społeczno-ludzkiej badani liczą na zmianę stosunku Rosjan do Polaków i Polaków do Rosjan, wygasanie narosłych uprzedzeń, ujawnienie wielu białych plam w historii obu narodów, wzrost wymiany turystycznej i możliwość odwiedzania polskich rodzin zamieszkałych na terenie ZSRR.

Zmiany zachodzące w ZSRR będą, według badanych, korzystnie oddziaływać także na sytuację międzynarodową i w krajach socjalistycznych oraz stosunki Wschód - Zachód (aneks - tab.5).

Straty określano najczęściej ogólnikowo: *"Straty, nie dobrego, naszym kosztem będą się reformować"*. Z konkretnych spraw wymieniano: zahamowanie reformy, wyższe ceny, inflację, pogorszenie warunków życia: *"Będziemy musieli im więcej dawać"*, zahamowanie procesu demokratyzacji, zwiększenie wydatków na zbrojenia, wzrost ingerencji w wewnętrzne sprawy Polski.

Wyrażający przekonanie, że pierestrojka nie przyniesie Polsce nic lub że nie będzie miała żadnego wpływu na naszą sytuację (1/5 zbiorowości), akcentowali konieczność radzenia sobie samemu z własnymi kłopotami, szukania polskich dróg do reform, bez oglądania się na pomoc sąsiadów.

Analizując stosunek polskiego społeczeństwa do radzieckiej przebudowy, można zauważyć, że zainteresowanie, ciekawość i życzliwość są dość powszechne, jednak niezupełnie bezinteresowne. Jesteśmy więc za pierestrojką, bo oczekujemy, że wiele może się zmienić nie tylko w sytuacji naszego kraju, ale także w całej wspólnocie socjalistycznej i sytuacji międzynarodowej. Wiele jest optymizmu co do jej powodzenia, ale nie brak też obaw o jej losy spowodowanych tym, że główne, a zarazem najtrudniejsze do pokonania bariery tkwią w sferze świadomości szerokich mas społecznych. Obserwowana z Polski pierestrojka jest utożsamiana przede wszystkim z działaniami centrum, brak jej jeszcze, zdaniem badanych, dostatecznego poparcia ze strony społeczeństwa. Ponad 40% Polaków uważa, że skończy się sukcesem, zdaniem 1/4 przeobrażenia w wielu sferach życia są jeszcze zbyt powierzchowne i nie gwarantują istotnych osiągnięć.

5. Aktywność ZSRR na arenie międzynarodowej

Ostatnie lata były szczególnie owocne w wydarzenia światowe o najwyższej randze. Genewa, Reykjavik, Waszyngton, zapowiedź spotkania w Moskwie - wszystko to absorbowало opinię światową wokół dialogu ZSRR-USA na temat redukcji zbrojeń. Zainteresowanie Polaków tymi wydarzeniami było powszechne, a stopień poinformowania o ich przebiegu znaczny. Jest to tym bardziej znaczące, że w większości badań blisko 1/3 respondentów CBOS systematycznie deklarowała apolityczność i brak zainteresowania polityką w ogóle. Jednak gdy chodziło o spotkania na najwyższym szczeblu, odsetek zainteresowanych wyraźnie wzrastał (90-96%). Przyczyn tego można dopatrywać się w znacznym poczuciu w społeczeństwie polskim zagrożenia wojną: blisko 3/4 badanych zwraca uwagę na prawdopodobieństwo jej wybuchu, 73% dostrzega na świecie konflikty mogące zagrozić pokojowi. W świetle takich ocen wydaje się zupełnie naturalne, że do spraw, w jakich świat powinien dogadać się w pierwszej kolejności, zaliczano przede wszystkim rozbrojenie, redukcję zbrojeń.

Społeczne oceny polityki pokojowej obrazuje odpowiedź na pytanie; kto ponosi winę za to, że wyścig zbrojeń trwa? Przeważa przekonanie (60,2%), że oba państwa - ZSRR i USA -

są jednakowo winne, a gwarancją pokoju w opinii zdecydowanej większości (70,6%) jest równowaga sił. Wielu badanych dostrzega możliwość użycia broni jądrowej przez oba mocarstwa. Ponad połowa mieszkańców Warszawy nie zgadza się z twierdzeniem, że ZSRR i USA nie sięgną po nią jako pierwsze. Zatem w interesie Polaków, ich poczucia bezpieczeństwa leży porozumienie w kwestii redukcji zbrojeń, więc każdą inicjatywę pokojową przyjmują optymistycznie. Oceniając aktywność i działalność obu mocarstw na arenie międzynarodowej, ich wkład w dialog rozbrojeniowy, więcej pozytywnych widzi się po stronie ZSRR. Na pytanie zadane wprost, które z mocarstw uczyniło więcej dla utrzymania i utrwalania pokoju, 60% odpowiedziało, że ZSRR, 5,4% - USA, 33% - obydwie tyle samo. Fiasko rozmów w Reykjavíku to przede wszystkim wina USA. Oceny nieco się zmieniły po ostatnim spotkaniu w Waszyngtonie, częściej zaczyna się dostrzegać dobrą wolę obu stron.

W ocenie rozwoju sytuacji międzynarodowej Polacy są dość sceptyczni. Wprawdzie po spotkaniu waszyngtońskim osłabło poczucie zagrożenia wojną i napięcia międzynarodowego, jednak blisko 50% mieszkańców Warszawy wątpi w możliwość pełnej likwidacji broni jądrowej.

6. Opinie o stosunkach polsko-radzieckich, sojuszu politycznym i współpracy gospodarczej

Stosunki polsko-radzieckie według większości Polaków są dobre i bardzo dobre (tylko 4-8% określa je jako złe i bardzo złe). Oceny te jednak w ciągu ostatnich dwóch lat ulegały znacznym wahaniom w zależności od postrzegania sytuacji międzynarodowej i wewnętrznej w Polsce. Najlepsze (75% ocen dobrych i bardzo dobrych) notowano w październiku '87 po zapowiedzi spotkania w Waszyngtonie, najgorsze (58% dobrych i bardzo dobrych) po lutowej podwyżce cen w 1988 r. (tab.6 aneksu).

W okresie dwóch ostatnich lat wzrósł odsetek zaliczających ZSRR do naszych sojuszników, a jednocześnie zmalała liczebność tych, którzy postrzegają go jako państwo nam zagrażające - tabela 5.

Tabela 5

Stosunek do ZSRR	w procentach		
	II`88	IV`87	VIII`86
Sojusznik Polski	45,7	33,7	38,7
Państwo zagrażające Polsce	12,0	20,4	14,9

W sondażowym referendum w sprawie dalszej przynależności Polski do Układu Warszawskiego zdecydowana większość (70%) badanych opowiedziała się za utrzymaniem dotychczasowego stanu rzeczy, niecałe 27% za wystąpieniem, 3% nie potrafiło zająć jednoznacznego stanowiska. Z owych 27% głosujących przeciw pozostaniu prawie 85% jest za neutralnością Polski, 12% za militarnym związaniem się z blokiem państw zachodnich, 2,6% udzieliło odpowiedzi "trudno powiedzieć".

Współpraca gospodarcza z ZSRR budzi największe kontrowersje - 53% badanych jest zdania, że powinno się ją zacieśniać, blisko 25% - ograniczać (tab.6 aneksu). Za dalszym rozwojem są najczęściej respondenci o najniższym wykształceniu, osoby powyżej 60 lat, niewykwalifikowani robotnicy i członkowie partii, za ograniczaniem - osoby z wyższym wykształceniem, ludzie młodzi, mieszkający w dużych aglomeracjach, uczniowie, studenci i inteligencja.

Na zakończenie przeglądu ocen i opinii o ZSRR i stosunkach polsko-radzieckich warto zauważyć, że na skali termometru uczuć do poszczególnych krajów ZSRR zajmuje drugie po Japonii miejsce. Blisko 70% Polaków deklaruowało sympatię, 16% obojętność, 15% antypatię (tab.7 aneksu).

7. Nastawienie Polaków wobec Związku Radzieckiego

Przedstawione w różnych wymiarach ustosunkowanie Polaków do Związku Radzieckiego może zarazem stanowić dogodną podstawę do typologii nastawień wobec tego państwa. Biorąc pod uwagę natężenie uczuć, stanowisko w kwestii współpracy polityczno-militarnej i gospodarczej oraz stosunek do sekretarza generalnego KPZR - M.Gorbaczowa, można wyróżnić trzy zasadnicze grupy nastawień: pozytywne, negatywne i ambiwalentne. Za pozytywnie nastaw-

wionych wobec ZSRR uznano tych, którzy przynajmniej w jednym z czterech analizowanych wymiarów dali ocenę pozytywną, żadnej natomiast negatywnej. I odwrotnie - do nastawionych negatywnie zaliczono tych wszystkich, którzy artykułowali przynajmniej w jednym wymiarze ocenę lub opinię negatywną, żadnej zaś pozytywnej. Pozostałym, tj. wypowiadającym się o ZSRR w sposób zróżnicowany, pozytywnie i negatywnie przypisano nastawienie ambiwalentne.

W świetle uzyskanych danych dwie trzecie Polaków (66,5%) pod koniec 1987 roku było wobec Związku Radzieckiego nastawione pozytywnie, co dziesiąty (9,5%) - negatywnie, co czwarty - ambiwalentnie (25,6%). Nie dysponujemy materiałem porównawczym, ale wydaje się, że wraz z objęciem stanowiska przywódcy KPZR przez M.Gorbaczowa w stosunku Polaków do Związku Radzieckiego nastąpiły istotne przewartościowania in plus, przynajmniej w sferze ustosunkowań o charakterze emocjonalno-efektywnym. Osobowość i polityka M.Gorbaczowa zmienia stereotypowe oceny i opinie o Związku Radzieckim ogółu mieszkańców Polski. Najmniejsze przewartościowania ocen obserwuje się wśród inteligencji i osób deklarujących przynależność do b. NSZZ "Solidarność".

Charakterystyczne, że czynnikiem przesądzającym o pozytywnym nastawieniu wobec ZSRR jest nie tyle aktualna przynależność polityczna (choć członkowie PZPR i należący do innych organizacji społeczno-politycznych o wiele częściej przejawiają pozytywne nastawienie niż bezpartyjni i apolityczni) co poczucie bezpieczeństwa granic Polski. Można zatem powiedzieć, że nastawienie to nie tylko zawiera w sobie ładunek emocjonalno-afektywny, ale jest też wyrazem racjonalizacji postaw społeczno-politycznych Polaków.

ANEKS

Tabela 1

w procentach

Ocena następstw wyboru M.Gorbaczowa na stanowisko sekretarza generalnego KC KPZR	III '85	II '88
Nastąpią(ły) duże zmiany na lepsze	6,4	36,8
Nastąpią(ły) niewielkie zmiany na lepsze	18,0	31,6
Nic się nie zmieni(ło)	41,9	6,1
Nastąpią(ły) niewielkie zmiany na gorsze	2,4	0,5
Nastąpią(ły) duże zmiany na gorsze	2,0	0,4
Trudno powiedzieć	29,2	24,4

Tabela 2

w procentach

Stosunek do polityki M. Gorbaczowa	II '88
Jestem zdecydowanym zwolennikiem	16,2
Jestem zwolennikiem	37,7
Jest mi obojętna	31,5
Jestem przeciwnikiem	0,9
Jestem zdecydowanym przeciwnikiem	0,5
Trudno powiedzieć	13,0

Tabela 3

w procentach

Opinie o przemianach w ZSRR	II '88	IV '87
Są bardzo duże i doprowadzą do gruntownej przebudowy	7,7	6,6
Są duże i istnieje spora szansa, że doprowadzą do znacznej przebudowy	35,9	40,2
Są niewielkie i nie doprowadzą do znacznej przebudowy	14,2	9,5
Skończą się na niczym, nie wyzwolą energii ludzi	7,7	8,2
Inny pogląd	3,0	2,4
Trudno powiedzieć, nie interesuję się tym	31,5	32,7

Tabela 4

w procentach

Charakterystyka badanych	Opinie o przemianach w ZSRR					
	są duże, doprowadzą do znacznej przebudowy		są niewielkie, nie doprowadzą do znacznej przebudowy		trudno powiedzieć	
	II '88	IV '87	II '88	IV '87	II '88	IV '87
1	2	3	4	5	6	7
Ogółem	43,6	46,8	21,9	17,7	31,5	32,7
<u>Wiek</u>						
Do 25	50,9	46,3	23,4	20,4	25,7	33,3
26-35	46,2	52,4	24,2	17,1	29,6	30,5
36-45	46,1	56,1	25,0	19,3	28,9	24,6
46-60	45,6	46,5	21,6	19,8	32,8	33,6
61 i więcej lat	34,5	35,7	18,6	16,4	46,9	48,0
<u>Wykształcenie</u>						
Podstawowe	34,4	33,1	17,7	17,6	47,8	49,0
Zawodowe	47,3	49,0	23,5	20,9	29,2	30,1
Średnie	51,2	58,5	23,5	17,9	25,4	23,7
Wyższe	56,1	73,5	36,4	15,4	7,6	11,0
<u>Miejsce zamieszkania</u>						
Wieś	37,0	45,6	19,7	15,8	43,3	38,6
Miasto:						
- do 20	57,9	51,5	16,9	18,4	25,3	30,1
- 21-100	50,8	53,3	21,8	14,3	27,4	32,4
- 101-500	45,5	48,5	27,3	21,2	27,3	30,3
- ponad 500 tys. mieszkańców	47,3	42,3	30,2	27,4	22,5	30,4
<u>Przynależność do grupy społeczno-zawodowej</u>						
Inteligencja	59,7	63,8	28,4	25,5	11,9	10,6
Technicy	48,4	48,1	28,1	33,3	23,4	18,5
Pracownicy umysłowi średniego szczebla	59,7	63,6	24,0	18,6	16,2	17,9
Pracownicy biurowi	53,7	69,4	22,4	13,9	23,9	16,7
Pracownicy handlu i usług	44,9	47,3	19,2	18,7	35,9	34,1
Robotnicy wykwalifikowani	46,9	50,8	26,0	18,2	27,1	31,0
Robotnicy niewykwalifikowani	36,9	38,0	17,5	20,4	45,6	41,6
Rolnicy indywidualni	35,1	37,2	16,7	16,6	48,3	46,2
Prywatna inicjatywa	60,9	63,6	13,0	21,2	26,1	15,2
Emeryci, renciści	38,4	37,5	21,8	18,2	39,7	44,3
Uczniowie i studenci	40,0	54,4	32,0	21,1	28,0	24,6
Gospodynie domowe	33,3	44,6	19,0	12,5	47,6	42,9

1	2	3	4	5	6	7
<u>Przynależność do PZPR</u>						
Należący	66,5	69,9	19,4	15,9	14,2	14,2
Nie należący	42,4	43,9	23,0	18,7	34,6	37,5
<u>Przynależność do b. "Solidarności"</u>						
Należący	43,0	49,6	30,2	22,8	26,0	27,6
Nie należący	45,6	47,4	19,9	16,7	34,5	35,8
<u>Zainteresowanie polityką</u>						
Duże	60,9	74,5	30,2	16,0	8,9	9,6
Średnie	52,0	62,6	25,8	20,3	22,2	17,1
Brak	30,3	29,1	15,7	17,0	54,0	51,5

Tabela 5

w procentach

Przedmiot oceny	Ocena wpływu			
	korzystny	niekorzystny	brak wpływu	trudno powiedzieć
Wpływ pierestrojki na sytuację:				
- w ZSRR	63,4	3,4	6,0	26,2
- w państwach socjalistycznych	44,4	7,1	15,7	31,9
- międzynarodową	53,9	2,8	15,4	27,2
Wpływ pierestrojki na stosunki Wschód - Zachód	48,6	4,1	17,8	28,7

Tabela 6

w procentach

Ocena stosunków polsko-radzieckich	II '88	X '87	X '86
Dobre	58,6	75,3	62,7
Ani dobre, ani złe	26,4	19,4	20,6
Złe	6,1	3,8	8,6
Trudno powiedzieć	8,7	0,5	7,1

Tabela 7

w procentach

Charakterystyka badanych	Stosunek do ZSRR			Stanowisko w sprawie współpracy gospodarczej	
	sympatia	obojętność	antypatia	zacieśniać	ograniczać
1	2	3	4	5	6
Ogółem	69,6	16,2	14,7	53,2	23,9
<u>Wiek</u>					
Do 25	68,3	18,0	13,7	51,9	31,3
26-35	68,2	15,2	16,6	50,1	25,1
36-45	66,7	18,5	14,8	47,8	26,4
46-60	72,3	14,7	13,0	57,5	22,3
61 i więcej lat	71,8	16,1	12,1	58,3	18,0
<u>Miejsce zamieszkania</u>					
Wieś	71,2	15,7	12,8	53,2	21,3
<u>Miasto:</u>					
- do 20	73,4	16,5	10,1	54,3	20,0
- 21-100	69,5	17,2	13,4	59,4	22,0
- 101-500	69,1	17,3	13,7	57,7	25,1
- ponad 500 tys. mieszkańców	61,1	15,0	23,8	38,3	36,0
<u>Wykształcenie</u>					
Podstawowe	69,8	19,7	10,6	56,1	22,1
Zasadnicze zawodowe	69,2	15,9	14,9	53,8	24,8
Średnie	71,2	14,0	14,8	52,7	25,6
Wyższe	64,9	11,2	23,9	43,0	24,6
<u>Przynależność do grupy społeczno-zawodowej</u>					
Inteligencja	53,3	15,0	31,6	35,0	36,6
Technicy	78,5	12,3	9,0	56,9	25,0
Pracownicy umysłowi średniego szczebla	76,7	10,1	13,2	56,6	17,2
Pracownicy biurowi	62,1	20,7	17,2	48,3	36,8
Pracownicy handlu i usług	56,0	29,3	14,7	52,0	22,7
Robotnicy wykwalifikowani	64,3	17,1	18,5	53,8	26,1
Robotnicy niewykwalifikowani	75,2	16,8	7,9	58,3	24,5

1	2	3	4	5	6
Rolnicy indywidualni	74,4	15,2	10,4	51,7	23,9
Prywatna inicjatywa	63,2	21,1	15,8	57,9	21,1
Emeryci, renciści	72,7	16,7	10,6	55,3	18,8
Uczniowie i studenci	62,3	15,1	22,6	49,1	37,3
Gospodynie domowe	69,0	12,7	18,3	40,3	27,1
<u>Przynależność do PZPR</u>					
Należący	80,0	11,8	8,2	66,5	15,3
Nie należący	67,6	17,4	15,0	50,7	25,4
<u>Przynależność do b."Solidarności"</u>					
Należący	61,0	19,3	19,6	49,1	30,1
Nie należący	72,4	15,3	12,3	54,6	22,1
<u>Zainteresowanie poli- tyką</u>					
Duże	73,8	11,0	15,2	54,2	27,0
Średnie	70,1	15,0	15,0	54,3	25,6
Brak	68,2	18,6	13,2	52,4	22,1